

TÜRKMEN HALK BİLİMİNDE ATASÖZÜ TANIMLAMALARINA GENEL BİR BAKIŞ An Overview on Definitions of Proverb in Turkmen Folklore

Didar ANNABERDİYEV*

ÖZET

XX. asrın başlarından itibaren Türkmen sözlü kültür ürünleri üzerinde pek çok bilimsel çalışmanın yapılmış olmasına rağmen, bazı konular ve sorunlar hâlâ çözüme kavuşturulmamıştır. Özellikle de atasözlerinin pek çok yönden araştırılması gerekliliği konusu güncelliğini korumaktadır. Bu makalede günümüze kadar, içerdikleri anlamları ve aynı anlamda kullanımları konusunda hâlâ bir fikir birliğine varılmamış olan ve Türkmen atasözü karşılığında kullanılan “nakıl” ve “atalar sözü” kavramları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Türkmen, halk bilimi, atasözü, nakıl, atalar sözü

ABSTRACT

From the beginning of the XX century, many scientific studies have been done on Turkmen oral culture, although some of the issues and problems are still remain unsolved. In particular, the necessity of investigation of proverbs in many ways, is still under concern. In this article, “nakıl” and “atalar sözü” concepts used for Turkmen proverbs which are still inconclusive in terms of their definitions, are emphasized.

Keywords; Turkmen, folklore, proverb, nakyl, atalar sozu

Türkmen halkı tarihi boyunca çeşitli sözlü kültür ürünlerini yaratmış, bu ürünleri sözlü ya da yazılı olarak kuşaktan kuşağa aktararak yaşatmayı başarmıştır. Halkın bugünlere taşıdığı sözlü ya da yazılı kültür ürünleri tanımı altında mit, masal, rivayet, destan, epos, efsane, fıkra, türkü, lele, boncukattı, ninni, ağıt, bilmece, tekerleme, deyim ve binlerce atasözü yer almaktadır.

Türkmen sözlü kültür ürünlerinin incelenmeye başlanması Sovyet devrimi öncesine dayansa da, bilimsel olarak incelenmesi devrimden sonra başlamıştır. Türkmen halk bilimi araştırmacılarından Kakalı Berkeliyev’in 1958 yılında belirttiği gibi Türkmen halk bilimi

* Dr. Didar Annaberdiyev, didarannaberdiyev@mynet.com.

ürünleri ne yazık ki hak ettikleri derecede incelenmemiştir.¹ Günümüzde bile Türkmen halk bilimi ürünleri üzerinde bilimsel çalışmaların yapılmış olmasına rağmen, bazı konular ve sorunlar hâlâ çözüme kavuşturulmamıştır. Özellikle de atasözlerinin pek çok yönden araştırılması gerekliliği devam etmektedir.

Türkmenistan'da Türkmen atasözleri üzerine yapılan kitap ve dergilerdeki çalışmalar incelendiğinde, Türkmen atasözü çalışmalarının ağırlıklı olarak metin neşrinden ibaret olduğu ve atasözlerinin bilimsel incelemelerinin ise konularına göre tanıtılması ve sınıflandırılması, genel olarak sıralanmadan öteye gidemediği, çok az çalışmada ise atasözlerinin dil bilimi yöntemleriyle incelenmeye çalışıldığı görülmektedir.²

Bugüne kadar Türkmen atasözleri konusunda Türkmenistan'da sadece dört tez yapılmıştır. Bu alanda sınırlı sayıda yapılan tezler dışında, Türkmen atasözlerine ilişkin kapsamlı ve açıklamalı tek bir sözlüğün bile yapılmamış olması durumun önemini göstermeye yeterlidir.³

Tarih sahnesinde yer alan her toplumun kendi yaşam tarzına ve anlayışına göre oluşturduğu atasözleri Almancada "sprichworth", Arapçada "mesel", Farsçada "pend", Fransızca'da "proverbe", İngilizcede "proverb" ve Slav dillerinde "poslovitsa" gibi farklı biçimlerde adlandırılmaktadırlar.⁴ Türkmen Türkçesinde ise atasözlerinin "nakıl" veya "atalar sözi", "babalar sözi" gibi çeşitli adlarla adlandırıldığı⁵ görülmektedir.

Konuyla ilgili olarak, Türkmen halk bilimi araştırmacısı Nurmet Seyidov, 1996 yılındaki yazısında, atasözü türünü araştıran Türkmen paremiyoloji alanının belli ölçülerde ilerleme kaydetmesine rağmen bazı problemlerin hâlâ aşılamamış olduğunu ve incelenmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Araştırmacı, özellikle atasözü karşılığında Türkmen Türkçesinde kullanılan "nakıl" ve "atalar sözü" terimleri arasındaki farkın, bunların oluşumu, kalıplaşma süreci gibi hususların incelenmesi gerekliliğine dikkati çekmektedir.

Seyidov, çalışmasında "nakıl" ve "atalar sözü" terimlerinin hem bilim alanında hem de halk arasında eş anlamlı sözler olarak görüldükleri ve kullanıldıklarını; atasözü çalışmaları ve okul kitaplarının da "Nakıllar ve Atalar Sözi" şeklinde adlandırıldıkları ve ayrı olarak verilmediklerini, bunların farkları konusunda açıklama yapılmadığını belirtmektedir.⁶

¹ Bk. Kakalı Berkeliyev, **Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi**, TSSR İlimler Akademiyası Neşriyatı, Aşkabat 1958, s. 1-12.

² Bk. Didar Annaberdiyev, **Türkmen Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 43-79.

³ **Agt**, s. 61-63.

⁴ "Atasözü", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: 4, içinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 44.

⁵ Baymuhammet Garrıyev, M. Sakalı, K. Osmanov, **Türkmen Nakılları**, Türkmendövlətneşir, Aşkabat 1949, s. 5; Kakalı Berkeliyev, **age**, s. 21.

⁶ Nurmet Seyidov, "Nakılların ve Atalar Sözüniñ Neşir Edilişiniñ ve Övrenilişiniñ Tarihından/Bibliyografik Sın", **Muğallımlar Gazeti**, No: 133-135 (6132), 08 Kasım 1996; Nurmet Seyidov, "Türkmen Atasözlerinin Araştırılma ve Yayınlanma Tarihi: Bibliyografik Bir Bakış", Akt: Halil İbrahim Şahin, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. X, S: 1 (2010), s. 215.

Türkmenistan'da günümüze kadar atasözü karşılığında “nakıl” ve “atalar sözü” kavramları birlikte kullanılmakta olup, bu terimlerin içerdikleri anlamları ve aynı anlamda kullanımları konusunda hâlâ bir fikir birliğine varılmış değildir. Birkaç çalışma hariç bu konu üzerinde durulmamıştır. Oysa yapılacak atasözü çalışmalarından önce bu terimlerin anlamlarının bilimsel olarak açıklığa kavuşturulması ve kullanımları konusunda nihai bir sonuca ulaştırılması önem arz etmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada, öncelikle genel olarak Türk kültüründe atasözü karşılığında kullanılan kavramlara değinilip, daha sonra Türkmenistan'da atasözü karşılığında kullanılan terimler çeşitli araştırmacıların görüşlerinden hareketle değerlendirilecek ve Türkmen paremiyoloji alanının önünde duran bu mesele açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Türk Kültüründe Atasözü Kavramı

Türk kültüründe atasözleri için çok sayıda terim kullanılmıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda atasözü ile ilgili en eski kaynağın Göktürk Abideleri olduğu anlaşılmaktadır. Atasözü karşılığında kullanılan en eski Türkçe kelime Göktürk Abidelerinden Kül Tigin yazıtında yer alan ve atasözü karşılığında kullanılan “*söz, haber, mesaj, nutuk, şöhret, şey*” anlamlarına gelen ve “sa-“ fiilinden türeyen “sab” kelimesidir. Bu kelime daha sonra Göktürkçede “öğüt”, Turfan metinlerinde ise açıkça “atalar sözü” anlamlarına gelen “sav” kelimesi olarak kullanılmıştır.⁷

“Sav” kelimesi, Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla Kâşgarlı Mahmud tarafından bazı araştırmacılara göre 1068-1072⁸, bazı araştırmacılara göre ise 1072-1074⁹ yıllarında yazıldığı iddia edilen Divânü Lügati't-Türk adlı eserde de geçmektedir.¹⁰ Eserde yer alan bazı sözcükleri örneklemek için çeşitli atasözleri (savlar) kullanılmıştır.¹¹ Kâşgarlı Mahmud, Türk atasözü örnekleri için kullandığı “sav” terimini “*söz, haber, salık, mektup, risale, atalar sözü, darbimesel, kıssa, hikâye, tarihsel şeyler*” anlamlarıyla açıklamıştır.¹²

Tarihi süreç takip edildiğinde atasözü karşılığında kullanılan “sab/sav” kelimesi, Karahanlı Türklerinden Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından 1070 yılında kaleme alınan

⁷ Bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Simurg Yayınları, İstanbul 1998, s. 35, 109; Şükrü Elçin, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 623.

⁸ Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi**, C. I, Çev: Besim Atalay, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. VIII-XV.

⁹ Aydın Oy, **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s. 122; Mehmet Aça, “Kaynaklar”, **Türk Halk Edebiyatı**, 8. Baskı, *içinde*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 102.

¹⁰ Kâşgarlı Mahmud, **age**, s. VIII-XV.

¹¹ Aydın Oy, **age**, s. 122.

¹² Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-İt-Türk Dizini “Endeks”**, C. IV, Çev: Besim Atalay, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 498.

Türk kültür tarihinin önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig adlı eserde, İslamiyet'in etkisiyle yerini Arapça kökenli "mesel" terimine bırakmıştır.¹³

Mesel kelimesi "benzeyen"¹⁴, "örnek, numune, mukayese ve karşılaştırma",¹⁵ "bir kaidede-i umumiye numune olmak üzere irad olunan söz"¹⁶ anlamlarını içermektedir. "Mesel" kelimesinin çoğulu için "emsâl" terimi kullanılmıştır.¹⁷

Atasözü karşılığında kullanılan "mesel" terimi ilerleyen zaman diliminde, Türkiye Türkçesinde özellikle Tanzimat dönemi eserlerinde "darb-ı mesel" ve çoğulu için "durub-ı emsâl" olarak kullanılmıştır.¹⁸ Darb-ı mesel, aslında "mesel getirmek, duruma uyan yaygın bir söz ya da atasözü söylemek" anlamını taşımasına rağmen, atasözü karşılığında kullanılmıştır.¹⁹

Bunlardan başka, Osmanlı dönemine ait bazı metinlerde "atalar sözü" deyimini, Farsçadan Türkçeye geçen "pend" sözcüğü, yine Şinasi ve Rıza Tevfik tarafından kullanılan "hikmetü'l avam" terimi ve bazı bölgelerde kullanılan "deyişet" ifadeleri de atasözü karşılığında kullanılan terimler arasında yerlerini almıştır.

Cumhuriyet dönemi itibarıyla bu terimlerin kullanımı tamamen bırakılarak yerlerine, günümüze kadar Türkiye Türkçesinde kullanılan tek bir atasözü için "atasözü" veya "atalar sözü", küme halindeki atasözleri için ise "atasözleri" veya "atalar sözleri" terimleri kullanılmaktadır.²⁰

Anadolu'daki bu atasözü adlandırmalarından başka, Türk boylarında da atasözünü karşılamak için çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bu terimler, sayıca en kalabalık Türk boyları olan Azerbaycan Türkçesinde "atalar sözü, ata baba sözleri, meseller"; Kazak Türkçesinde "makal, matel, nakıl"; Karakalpak Türkçesinde "nakıl, makal"; Kırgız Türkçesinde "makal, makal-lakap, nakıl söz"; Özbek Türkçesinde "makal, atalar sözi" şeklinde karşılanmaktadır.²¹

¹³ Bk. Aydın Oy, *age*, s. 3-4, s. 155; Kutadgu Bilig için ayrıca bk. Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig I: Metin*, 4. Baskı, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

¹⁴ İsmail Durmuş, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, içinde, Ankara 2004, c. XXIX, s. 293.

¹⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2004, s. 625.

¹⁶ Sami Şemsettin, *Kamûs-i Türkî*, Akt: Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1977 s. 141.

¹⁷ Aydın Oy, *age*, s. 3.

¹⁸ Aydın Oy, *age*, s. 3-4.

¹⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü – I. Atasözleri Sözlüğü*, İnkilâp, İstanbul 1988, s. 14.

²⁰ Bk. Aydın Oy, *age*, s. 4-5.

²¹ Bk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 44; Aydın Oy, *age*, 1972, s. 5; Mehmet Aça, Metin Ekici, A. Müge Yılmaz, "Anonim Halk Edebiyatı", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 8. Baskı, içinde, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 204-206; Mehmet Aça, "Tıva Atasözleri", *Karadeniz (Black Sea-Çyornoe More)*, Y: 3, S: 12 (2011), s. 31; Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s. 2.

Genel Türk kültüründe atasözü türünü adlandırmada kullanılan terimlerle ilgili bu bilgilerden sonra, Türkmenlerde atasözü türünü karşılamak için kullanılan terimler üzerinde durulması yerinde olacaktır.

Türkmenlerde Atasözü Kavramları ve Aralarındaki Farklar

Türkmen sözlü geleneğinde atasözünü adlandırmak için “nakıl” veya “atalar sözi”, “babalar sözi” [*dedeler sözi*] terimleri kullanılmaktadır.²² Türkmen atasözü ile ilgili yapılan çalışmalardan sadece birinde “makal” terimi kullanılmıştır. Sovyet döneminde Türkmen atasözü ile ilgili yapılan ilk çalışma olan ve Muhammet Geldiyev tarafından derlenerek tasnif edilen 507 atasözü ve 52 bilmecenin 1925 yılında yayınlandığı “Atasözü ve Bilmeceler Külliyyatı (Dedeler Sözü)” adlı eserinde bu terime yer verilmiştir.²³ Kakalı Berkeliyev, Geldiyev’in bu çalışmasıyla ilgili olarak nakıl veya atalar sözü terimleri yerine makal teriminin tercih edilmesini tenkit etmiştir.²⁴ Muhammet Geldiyev dışında bugüne değin hiç bir Türkmen araştırmacı makal terimini kullanmamıştır. Bu durum, Geldiyev’in Özbek ve Başkurt medreselerinde eğitim görmesi, oralarda bir süre öğretmenlik yapmış olması²⁵ ve Karakalpak, Kazak, Kırgız, Özbek ve Başkurtlarda atasözü yerine makal sözcüğünün kullanılıyor olması²⁶ ile açıklanabilir.

Türkmenistan’da yayınlanan bazı ansiklopedi, sözlük ve atasözü çalışmalarında bu kavramlara ilişkin bazı tanımlar yer almıştır. Türkmen bilim adamları tarafından yapılan bu tanımlar değerlendirildiğinde, onların çoğunun atasözünü tanımlamaktan ziyade atasözünün özelliklerini sıraladıkları görülmektedir. Sadece Soltanşa Ataniyazov ve Kakalı Berkeliyev, nakıl ve atalar sözü tanımlarına ve açıklamalarına yer vermişlerdir.

Soltanşa Ataniyazov hazırladığı Türkmen Türkçesinin etimolojik sözlüğünde, “nakıl” kavramını “*öğüt nasihate yoğrulan, yerinde söylenen, kısa ve ferasetli düşüncelerin adı olan nakıl’ın, “rivayet, hikaye, atalar sözü” gibi birkaç anlamı bulunan Arapça “nağ(ı)l” kelimesinden türediği ve bazı Türk lehçelerine “nakıl” olarak girdiği*” şeklinde açıklamıştır.²⁷

“Türkmen Şiirlerinin Antolojisi” adlı eserde yer alan ve Berkeliyev tarafından verilen nakıl tanımı ise şu şekildedir: “*Türkmen şivesinde atasözüne, “nakıl” denir ve kısaca şöyle tarif edilir; kısa sözle, ince ustalıkla dizilen, derin ve geniş manaları anlatan halk düşünce-fikrinin mahsullerinden biridir.*”²⁸

²² Baymuhammet Garrıyev, M. Sakalı, K. Osmanov, **age**, s. 5; Kakalı Berkeliyev, **age**, s. 21.

²³ Muhammet Geldiyev, **Makal ve Matallar Yığındısı (Babalar Sözi)**, Türkmen Dövlət Neşriyatı, Poltoratsk (Aşkabat) 1925.

²⁴ Kakalı Berkeliyev, **age**, s. 13.

²⁵ Bk. T. Täçmıradov, **Muhammet Geldıyevıñ Ömri ve Dörediciliği (Doğlan Gününüñ Yüz Yılığına)**, Ilım Neşriyatı, Aşkabat 1989, s. 8.

²⁶ Aydın Oy, **age**, s. 5.

²⁷ Soltanşa Ataniyazov, **Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü**, Türkmenistan Milli Medeniyet Miras Merkezi, Aşkabat 2004, s. 247.

²⁸ “Nakıllar”, **Türkmen Poeziyasınıñ Antologiyası, içinde**, Türkmen dövlətneşir, Aşkabat 1958, s. 75.

“Türkmen Sovyet Ansiklopedisi” adlı eserde yer alan atalar sözü tanımında ise Berkeliyev atalar sözünü şöyle tanımlamaktadır: “*Türkmen halk yaratımı türlerinden biri olup, estetik ve kafiye yapısı, içeriği ve şekli ile nakıllara çok yakın duran türdür*”.²⁹

Berkeliyev, 1958 yılındaki çalışmasında, nakıllar ve atalar sözü için ayrı ayrı tanım yapmıştır. Önce nakılları “*Hayatın çeşitli şartları için kullanılarak halk arasında yaygınlık kazanan, kısa ve özlü, edebi bir formda yaşamdaki olguları gerçekçi bir şekilde betimleyen, insanlara öğüt nasihat veren, eğitici nitelikteki halk edebiyatı yaratmalarının bir türüne nakıllar deniliyor*” şeklinde tanımlamıştır. Bazı eksikliklere rağmen bu tanım, Türkmen araştırmacılarının günümüze kadar yaptığı en iyi atasözü tanımı olarak değerlendirilebilir.

Atalar sözünü ise “*Yapıları ve nitelikleri açısından nakıllara benzeyen, olayları edebi anlatmaların tarzıyla mecazi bir üslupta nakledilen halk edebiyatı yaratmalarının bir türüne atalar sözü deniliyor*” şeklinde tanımlamıştır.³⁰

Berkeliyev, bu terimleri ayrı ayrı tanımlayarak, nakıllar ile atalar sözünün arasında farkların olduğu konusunda bazı fikirler ortaya atmıştır. Konuyla ilgili olarak Nurmet Seyidov da Türkmen halk bilimi araştırmacılarının önünde; “nakıl” ile “atalar sözü” arasındaki farklılığa ilişkin problemin durduğunu, günümüze kadar hem bilim alanında hem de halk arasında bu kavramların aralarında anlam farkı gözetmeksizin eşanlamlı olarak kullanıldığını ve iki kavram arasındaki farklılığa hiç değinilmeden yapılan çalışmaların “Nakıllar ve Atalar Sözü” olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.³¹

Pek çok Rus araştırmacısının düşüncelerinden hareketle Kakalı Berkeliyev, günümüzde Türkmen edebiyatında “nakıl” ve “atalar sözü”, “babalar sözü” gibi atasözü kavramlarının aynı manayı karşılayacak şekilde kullanılmasına rağmen, bilimsel yönden değerlendirildiğinde “nakıl” ile “atalar sözü” arasında farklılıkların olduğunu ileri sürmüştür.

Türkmenistan’da bu konu ilk olarak 1954 yılında yayınlanan lise I okul kitabında ele alınmıştır. Kitapta nakıl ve atalar sözü ayrı ayrı verilmekte ve aralarındaki fark belirtilmektedir. Kakalı Berkeliyev, eserin yazarlarının ilk defa nakıl ve atalar sözü arasındaki farka dikkat çekmesiyle büyük bir başarıya imza attıklarını; ancak atalar sözünü nakıllar, nakılları ise atalar sözü olarak betimlemeleri dolayısıyla da terimleri hatalı değerlendirdiklerini belirtmiştir.³²

Berkeliyev’e göre, nakılların atalar sözünden en önemli farkı, nakıllarda fikrin tam ve eksiksiz beyan edilmesidir. Verilmek istenen düşünce, doğrudan ve açık olarak betimlenmektedir. Atalar sözünde ise verilmek istenen düşünce, mecazi anlamda verilmektedir. Örneğin; “*Yakma bişersiñ, gazma düşersiñ*” [*Yakma pişersin, kazma düşersin*] nakılında düşünce açıkça verilmişken, “*Gurt arkasından guş doymuş*” [*Kurdun ardından kuş doymuş*] atalar sözünde düşünce mecazi anlamda verilmiştir.

²⁹ **Türkmen Sovet Ensiklopediyası**, C: 1, Aşkabat 1974, s. 220.

³⁰ Kakalı Berkeliyev, **age**, s. 25.

³¹ Nurmet Seyidov, **agm**, 08 Kasım 1996; Nurmet Seyidov, **agm**, 2010, s. 215.

³² Kakalı Berkeliyev, **age**, s. 21.

Ayrıca Berkeliyev, nakılların secili ve nazım özelliklerine sahip olduklarını; konuları bakımından hayatın çeşitli şartlarını tasvir ettiklerini; öğüt, nasihat, akıl verici nitelikler taşıdığını ve insanları terbiye etme amacının bulunduğunu belirtmiştir.³³ Bu özellikler atalar sözünde nakıllardaki kadar hissedilmemektedir. Atalar sözünde cümleler kısa, estetik, edebî ve mizahîdirler. Ona göre atalar sözünün en önemli özelliği ise arkasında bir vaka veya rivayetin yatıyor oluşudur. Bu nedenle Berkeliyev, atalar sözünün ortaya çıkışını belirli bir olay veya durumla ilişkilendirmektedir. Buna örnek olarak da *“Ayazhan çarığına bakarak”* [*Ayazhan (arasıra) çarığına bak*] atalar sözünü göstermektedir. Çünkü bu atasözünün ardında, eskiden vezir olan Ayaz Han'ın eski günlerini unutmaması için çarığını tahtının karşısına astırması rivayeti yatmaktadır.³⁴

Berkeliyev, atalar sözünün nakıllardan bir başka farkının ise onun kullanım özelliğinde olduğunu ifade etmektedir. Ona göre atalar sözü bir metin içinde veya herhangi bir şeyle ilişkilendirilip kullanıldığında, manası ve dolayısıyla vermek istediği mesaj açığa çıkmaktadır. Örnek olarak da Türkmenler arasında kullanılan *“Kesmeş ganamaz”* [*Kesmezsen kanamaz*] atasözünü göstermektedir. Bu atasözü; yalın olarak düşünüldüğünde pek çok farklı anlama gelebilmektedir. Bunlara ek olarak, bazı durumlarda atalar sözünün dolambaçlı bir şekilde kullanıldığını ifade etmekte ve şu örneği vermektedir: Kardeş kardeşten vazgeçmez söylemi yerine *“Pıçak öz gınıni kesmez”* [*Bıçak kendi kınıni kesmez*] şeklinde kullanım tercih edilmiştir.

Ancak, Berkeliyev, tüm bu farklılara rağmen, nakıllar ile atalar sözlerinin birbirlerine çok yakın olduklarını, bazen nakılların atalar sözünün, atalar sözünün ise nakılların yerine geçebileceğini, dolayısıyla onları ayırt etmenin çok zor olduğunu belirtmektedir. Son olarak, Rus araştırmacı Yu. M. Sokolov'un *“atalar sözü yüklem eklendiğinde nakıla dönüşmekte veya tersi durumda atalar sözüne dönüşmektedir”* şeklindeki fikrine katılıp, bunun Türkmen atasözleri için de geçerli olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Buna örnek olarak da; *“Adam dilinden tapar, hayvan pälinden”* [*İnsan dilinden bulur, hayvan niyetinden*] atasözünü gösterir. Ona göre, bu atalar sözünün sonuna “bulur” kelimesi eklendiğinde nakıla dönüşmekte, diğer türlü atalar sözü olmaktadır.

Konuya ilişkin bir başka değerlendirme 1956 yılında A. Tayımov ve B. Ahundov tarafından yapılmıştır.³⁶ Onlar Berkeliyev'in ileri sürdüğü düşüncenin tam tersini savunmuşlardır. Nakıllar ile atalar sözünün her ikisinin de öğüt verme işlevleri olmasına rağmen, aralarında farkın hissedildiğini; dolayısıyla nakılların arkasında tarihsel bir vakanın yatığının düşünülebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca, bazı nakılların mizahî formda veya eksik, kısa cümlelerle beyan edildiklerini ifade etmişlerdir.

Atalar sözünün ise mizahî özellikler taşıyabileceğini; ancak nakıllardan farklı olarak verilmek istenen düşüncenin sade, doğrudan ve açık betimlendiğini savunmuşlardır.

³³ Age, s. 22.

³⁴ Age, s. 23.

³⁵ Age, s. 24.

³⁶ Bk. A. Tayımov ve B. Ahundov, “Nakıllar ve Atalar Sözü”, **Türkmen Halk Şahıranı Dörediciliği**, içinde, TSSR İlimler Akademiyası Neşiriyatı, Aşkabat 1956, s. 11.

Bu konuya 1961 yılındaki çalışmasında değinen Türkmen halk bilimi araştırmacısı Baymuhammet Garıyev ise “nakıl” teriminin doğrudan “*nakletme*” ve “*emsâl getirme*” anlamlarını taşıdığı ve konuşma içerisinde mecazi anlamda kullanıldığı; “atalar (babalar) sözü” ifadesinin ise “*büyüklerle ve anne babalara saygı gösterilmesi öğretilerek yetiştirilen Türkmenlerin atalarından (dedelerinden) kalma söz (öğüt, nasihat, vasiyet)*” anlamlarını taşıdığını ileri sürmektedir.³⁷

“Nakıl” ve “atalar sözü” kavramları arasındaki farka değinen bir başka isim Nurmet Seyidov olmuştur. Seyidov, 1996 yılındaki yazısında Berkeliyev’in ilk olarak “nakıl” ve “atalar sözü” kavramları arasında ortaya koyduğu ayrımı ele alarak bu konuya dikkati çekmektedir. Ancak Berkeliyev’in bu ayrımı yapmasına rağmen, sonradan her iki kavramı tek bir atasözü kavramı altında değerlendirmesine ise eleştiri getirmektedir.³⁸

Nakıllar ve atalar sözü arasındaki farka ilişkin son bir açıklama da 2003 yılında Gurbandurdı Geldiyev tarafından yapılmıştır. Geldiyev, bazı halk bilimi araştırmacılarının atasözlerini içerik yönünden değerlendirip, mecazi anlam taşıyan atasözlerini nakıl, asıl anlamı taşıyan atasözlerini ise atalar sözü olarak belirttiklerini, bazen de bunun tam tersi yönde fikir beyan ettiklerini belirtmiştir. Araştırmacı, bunların herhangi birine karar verilmesi durumunda bile, mecazî ve asıl anlamları taşıyan çift anlamlı atasözlerini değerlendirme probleminin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca, çalışmasında nakıl ve atalar sözü arasındaki farkın yaratım bağlamı açısından da değerlendirilebileceğine yer vermiştir. Nakılların “nakletmek” kökünden türetildiği ve dolayısıyla diğer halklardan geçen alıntı ve hikmetli sözler manasında kullanıldığı fikriyle ilgili olarak ise Geldiyev, bu fikir kabul edilse bile hangi sözlerin alıntı kabul edileceğini ayırt etmenin zorluğuna dikkat çekmektedir.³⁹

Türkmen nakıl ve atalar sözü terimleri arasındaki farka ilişkin belirtilen çeşitli görüşlerden yola çıkarak, bu konu üzerinde en ayrıntılı duran ismin Berkeliyev olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Berkeliyev’in düşüncelerinin aksine tıpkı atasözlerinde olduğu gibi bazı nakılların oluşumunda da bir olay, hikâye, masal veya rivayetin olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bununla ilgili olarak aşağıda örnek olarak verilen iki rivayetten ilkinin Türkmen atalar sözünün oluşumuna kaynaklık ettiği, ikinci rivayetin ise nakılın oluşumuna kaynaklık ettiği görülebilmektedir.

1) Allah Adem atayı ve Havva anayı yaratmadan önce Sumruğ adlı büyük bir kuşu yaratmış. Sonra Tanrı Sumruğ’a: “Sana ne kadar ömür vereyim?” diye sormuş. Kuş tüm dünyayı kaplayan darıyı görüp, bitmeyeceğini düşünüp: “Bana şu darıları yiyip bitirinceye kadar ömür versen yeter” demiş.

Allah Sumruğ kuşun dileğini kabul etmiş. Kuş darının biteceğini hiç düşünmeden, onları yemeye devam etmiş. Zaman geçtikçe darılar azalmaya başlamış. Bunun farkına varan kuş yemi bitirse, yaşasının da biteceğine üzülmüş. Ondan sonra darıyı tasarruflu yemeye

³⁷ Bk. Baymuhammet Garıyev, *Turkmenskiye Poslovitsı i Pogovorki*, Turkmenskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Aşkabat 1961, s. 7.

³⁸ Nurmet Seyidov, *agm*, 08 Kasım 1996; Nurmet Seyidov, *agm*, 2010, s. 215.

³⁹ Bk. Gurbandurdı Geldiyev, “Atalar Sözi ve Nakıllar”, *Türkmen Şahırana Dörediciliği, içinde*, Türkmen Dövlət Neşiryat Gulluğı, Aşkabat 2003, s. 142-179.

başlamış. Böylelikle, darıyı kendisinden bile kıskanıp, gün içerisinde iki, sonra bir kere yemiş, hatta bazı günler hiç yememiş. Sonraları ise birkaç günde bir darı yiyip geçinmiş. Ancak sonunda bir gün darı bitmiş. Böylece Sumruğ kuşun vakti de dolmuş.

Buradan da “*Tanrı'nın günü darıdan fazla*” atalar sözü ortaya çıkmış.⁴⁰

2) Soltansöyün ile Mıralı gezmeye çıktıklarında bir kadına rastlamışlar. Kadının üzerindeki elbisesinin en az kırk yaması varmış. Ancak giysisinin eski ve yırtık olmasına rağmen, kadının keyfi yerindeymiş. Mıralı ve Soltansöyün kadına şaşkın baktıktan sonra, ikisi de kadını tanımışlar. Kadın Soltansöyün'ün anlayamayıp, bir zamanlar köşkten çıkarıp kovduğu kadınımış.

Soltansöyün Mıralı'nın kulağına: “Sen o kadına bir sor. Onun eski günleri iyi mi, yoksa şimdiki günleri iyi?” diye fısıldamış.

Mıralı ona: “Onun için hangi günlerin iyi olduğunu biliyorum. Ama yine senin gönlün için sorayım” deyip, kadına seslenmiş.

“Ey kadın! Sen bir zamanlar köşkte yaşıyordun. Giydiğin ipek, yediğin bal idi. Şimdi ise üzerindeki eskimiş elbisen endamımı zar zor kapatıyor. Bir deri bir kemik kalmışsın. Sen çekinme ve söyle: “Eski günlerin mi iyiydi, yoksa şimdiki günlerin?!”

Kadın ağızındaki yaşmağını çıkarıp, şöyle cevap vermiş: “Ben köşkteyken sultanın kırk karısından biriydim. Sultan, kapıma kırk günde bir kere bile gelmezdi. Yanımdaki cariye de benim gibi kafesteydi. Hayatın lezzeti bize haramdı. Giydiğim ipek alev olup yapışsa, yediğim bal zehir olup boğazımdan geçerd. Şu an ise hür bir şekilde istediğim gibi yaşıyorum. Kocam beni seviyor. Ben de onu seviyorum. Aç vaktimde onun bir gülümseyerek bakması bana yemek oluyor. Çıplak vaktimde onun bir sözü benim endamıma giysi oluyor. Açıkça söylersem “erksiz şah olacağına, erkli geda olmak iyidir” demiş.

“*Erksiz şah olacağına, erkli geda ol*” nakılı ise işte buradan ortaya çıkmıştır.⁴¹

Değerlendirme ve Sonuç

Netice itibariyle, Türkmenlerdeki “nakıl” ve “atalar sözü” terimleri üzerinde Türkmenistan'da yapılmış çalışmalara bakıldığında bu konuda hâlâ bir fikir birliğine varılmamış olduğu anlaşılmaktadır. İleride yapılacak çalışmaların bu sorunu bir şekilde çözümülemesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu alanda mevcut olan keyfiyet varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Türkmen halk bilimi ve atasözü araştırmacılarından Berkeliyev nakıllar ile atalar sözleri arasında bilimsel yönden bazı farklar olsa da aralarında sınır konulamayacağını belirtmiş, farklı yönlerinden ziyade ortak yönlerini göz önünde tutarak onları tek bir kavram şeklinde ele almış ve Rus bilim tarihinde de hüküm süren bu tür değerlendirme geleneğine katılmıştır.⁴²

⁴⁰ Ata Berdiyev, “Tañrının Günü Darıdan Köp”, **Balkan**, No: 111 (8228), 10 Ekim 2000.

⁴¹ Berdi Kerbabayev, “Erksiz Şa Bolandan, Erkli Geda Bol”, **Mıralı (Novayı), Mıralı Hakda Rovayatlar**, Çaç, Aşkabat 1992, s. 24-25.

⁴² Kakalı Berkeliyev, **age**, s. 25-26.

Türkiyeli araştırmacı Halil İbrahim Şahin, “Türkmenistan’da Kültürel Kimlik ve Folklor” başlıklı çalışmasında geçmişteki pek çok çalışmanın temelinde siyasi amaçlar yer aldığını belirtmektedir. Ona göre, Rusya merkezli Sovyet yönetimi tarafından Çarlık döneminden itibaren Türkmenistan’da kimlik inşa etme çalışmaları yürütülmüş ve bu çalışmalarda halk bilimi malzemeleri Sovyet kimliğini yerleştirmede bir araç olarak kullanılmıştır.

Şahin, Sovyet döneminde kimlik inşa etme faaliyetlerinin Türkmen halk bilimi araştırmalarını etkilediği, dolayısıyla Türkmen halk biliminin Rusya merkezli halk bilimi çalışmaları ve anlayışına göre şekillenerek onarılmasının güç problemleri doğurduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴³

Bu durumun atasözü tanımlama çalışmalarını da etkilemiş olduğu görülmektedir. Çünkü Türkmen Türkçesinde atasözü tanımlamasında yaşanan bu karmaşanın altında Rus ideolojisinin ve onun bu müdahalelerinin etkisinin olduğu görülmektedir. Nitekim, Sovyet ideolojisi yanlısı Türkmen atasözü araştırmacıları Rus atasözü araştırmacılarının düşüncelelerinden esinlenerek ve Rus atasözlerini tanımlama yaklaşımlarından yola çıkarak sözkonusu Rus yöntemini Türkmen atasözlerine uyarlamaya çalışmışlardır. Bu da terimler arası karmaşayı yaratarak, bu karmaşanın günümüze kadar süregelmesine neden olmuştur.

Türkmenlerde atasözü karşılığında kullanılan terimler arası farklılığa ilişkin durum bilinçsizce devam ederken, sorunun çözümü için önce atasözünün ne olduğu sorusu kesinleştirilmelidir. Çünkü atasözü türüne yüklenen anlamlar çerçevesinde durum netleştirilebilecektir. Günümüze kadar atasözlerine ilişkin çeşitli tanımlar yapılmıştır. Ancak bir atasözünün bütün özelliklerinin dikkate alınması ve bir düzen çerçevesinde yeniden tanımlanması gereklidir.

Burada halk bilimi alanındaki yeni bakış açıları çerçevesinde, Metin Ekici’nin Alan Dundes ve Dan Ben Amos’un çalışmalarından⁴⁴ istifade ederek ortaya koyduğu bir halk bilgisi ürününün tanımlanırken, sınıflandırılırken veya değerlendirilirken üzerinde durulması gereken temel özellikler konusundaki yaklaşımı, dikkate değerdir. Çünkü Ekici, bir türün, dolayısıyla atasözünün “Yaratım ve Aktarım Bağlamı Özellikleri”, “Şekil ve Yapı Özellikleri”, “İçerik, Konu Özellikleri” ve “İşlev Özellikleri”nin esas alınarak değerlendirilmesinin, kendine has özelliklerini yansıtması bakımından gerekli ve önemli olduğunu aktarmaktadır.⁴⁵

Bu çerçevede, bir atasözünün bütün özellikleri dikkate alınarak bir düzen çerçevesinde düşünüldüğünde şu atasözü tanımı ortaya çıkmaktadır: “*Atasözleri, atalar tarafından uzun gözlem ve tecrübeler (deneyimlere) dayalı üretilen, yeri geldiğinde kullanılarak sözlü ya da yazılı olarak kuşaktan kuşağa aktarılan, edebi sanatlar vasıtasıyla mensur ve manzum olarak*

⁴³ Bk. Halil İbrahim Şahin, “Türkmenistan’da Kültürel Kimlik ve Folklor”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. XII, S: 1 (2012), s. 285-306.

⁴⁴ Bk. Metin Ekici, “Kuramlar ve Yöntemler”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 8. Baskı, içinde, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 89-90.

⁴⁵ Bk. Metin Ekici, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Genişletilmiş 2. Baskı, Geleneksel Yayınları, Ankara 2007, s. 134-135.

*kalıplaştırılan, hemen her konuda belli bir gözlemi, yargıyı veya durumu anlatan, eğitmek ve öğretmek amacına yönelik sözlerdir.*⁴⁶

Bu tanıma ayrıca, atasözlerini psikolojik açıdan inceleyen Annaberdiyev'in, atasözlerinin toplum içerisinde toplumsal uyumu sağlayıcı sosyal normları topluma tanıtmak ve benimsetmek işlevinin olduğu bulgusu da⁴⁷ eklenebilir.

Bu atasözü tanımından anlaşılacağı üzere çeşitli şekilde, çeşitli yapıda, çeşitli içerikte ve çeşitli işlevde ister nakıl olsun ister atalar sözü veya babalar sözü, nihayetinde tümü atalar tarafından yaratılan sözlerdir. Şimdi bu tanımdan yola çıkarak terim sorununa gelindiğinde, hangi özellik temel alınmalıdır? Atalar sözünü karşılayan yaratım özelliği mi veya nakılı karşılayan aktarım özelliği mi? Bunlardan herhangi birine karar verildiğinde bile, diğer özellikler ne yapılmalıdır?

Burada önemli bir husus gözardı edilmemelidir. Sonuçta, atasözlerini yaratan atalar atasözlerini yaratırlarken günümüzde ayırılmaya çalışılan nakıl veya atalar sözü terimleri arasındaki farktan haberdar olmadıkları, dolayısıyla birilerinin nakıl birilerinin de atalar sözü yaratmaya, kullanmaya veya aktarmaya çalışmadıkları tartışılmaz bir gerçektir. Geçmişten bu yana atalar, nakılları da atalar sözünü de aynı anlamdaki atasözleri bağlamında yaratmışlar ve günümüze kadar aktararak kullanagelmışlerdir. Üstelik Berkeliyev'in belirttiği gibi, sadece atalar sözünün ortaya çıkışını belirli bir olay, hikâye, masal veya rivayetle ilişkilendirerek, nakılları bunun dışında tutmak doğru bir yaklaşım teşkil etmez. Nitekim makalede örnek olarak verilen rivayetlerden görüldüğü üzere bazen nakılların da oluşumunda bir olay veya bir rivayetin yattığı görülebilmektedir.

Bu yüzden "nakıl" ve "atalar sözü" kavramlarının Türkiye Türkçesindeki "atasözü" tanımını karşıladıkları için her iki terim arasında fark gözetmeksizin, eş anlamlı atasözleri olarak kullanılmalıdır. Hatta, daha kalıcı bir çözüme kavuşturulması amacıyla konu biraz ileriye taşınmalıdır. Makalenin başında belirtildiği üzere, Türk kültüründe atasözleri için pek çok terim kullanılmıştır. Belki Türkmen Türkçesinde kullanılan terim karmaşası da bir terim için karar verilerek çözüme kavuşturulmalıdır.

Türkmen Türkçesinde atasözü karşılığında kullanılan "nakıl" teriminin Arapça, "atalar sözü" teriminin ise Türkçe kökenli olduğu bilinmektedir. Türkiye'de Arapça "mesel" ve Farsça "pend" terimlerinin bırakılma ve bunların yerine Türkçesini kullanma örneği, Türkmen kültürü için de örnek alınabilecek niteliktedir.

Türk boylarında atasözü karşılığında kullanılan terimlere bakıldığında, aynı sorunun sadece Türkmenistan halk bilimi araştırmalarına özgü olmadığı, aynı şekilde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi diğer Türk Cumhuriyetleri'nin halk bilimi araştırmalarında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ancak konumuz sadece Türkmenistan sahası ile sınırlı olduğundan, var olan sorunun ileride yapılacak başka çalışmalarda geniş açıdan ele alınmaları önerilebilir.

⁴⁶ Bk. Didar Annaberdiyev, *agt*, s. 17-18.

⁴⁷ *Agt*, s. 507.

KAYNAKÇA

- AÇA Mehmet, "Kaynaklar", **Türk Halk Edebiyatı**, 8. Baskı, *İçinde*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 93-128.
- AÇA Mehmet, "Tıva Atasözleri", **Karadeniz (Black Sea-Çyornoe More)**, Y: 3, S: 12 (2011), s. 29-50.
- AÇA Mehmet, EKİCİ Metin ve YILMAZ A. Müge, "Anonim Halk Edebiyatı", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 8. Baskı, *İçinde*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 129-234.
- AKSOY Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü – I. Atasözleri Sözlüğü**, İnkilâp, İstanbul 1988.
- ALBAYRAK Nurettin, **Türkiye Türkçesinde Atasözleri**, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- ANNABERDİYEV Didar, **Türkmen Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.
- ATANIYAZOV Soltanşa, **Türkmen Dilinin Sözköki (Etimolojik) Sözlüğü**, Türkmenistan Milli Medeniyet Miras Merkezi, Aşkabat 2004.
- "Atasözü", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 4, *İçinde*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- BERDİYEV Ata, "Tañrının Güni Darıdan Köp", **Balkan**, No: 111 (8228), 10 Ekim 2000.
- BERKELİYEV Kakalı, **Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi**, TSSR İlimler Akademiyası Neşiriyatı, Aşkabat 1958.
- DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 2004.
- DURMUŞ İsmail, "Mesel", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, *İçinde*, Ankara 2004.
- EKİCİ Metin, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Genişletilmiş 2. Baskı, Geleneksel Yayınları, Ankara 2007.
- EKİCİ Metin, "Kuramlar ve Yöntemler", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 8. Baskı, *İçinde*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 57-92.
- ELÇİN Şükrü, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara 1977.
- ELÇİN Şükrü, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- GARRİYEV Baymuhammet, **Turkmenskiye Poslovitsi i Pogovorki**, Turkmenskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Aşkabat 1961.
- GARRİYEV Baymuhammet, SAKALİ M. ve OSMANOV K., **Türkmen Nakılları**, Türkmen Dövlätneşir, Aşkabat 1949.
- GELDİYEV Gurbandurdi, "Atalar Sözi ve Nakıllar", **Türkmen Şahıranı Dörediciliği**, *İçinde*, Türkmen Dövlät Neşiriyat Gulluğı, Aşkabat 2003, s. 142-179.
- GELDİYEV Muhammet, **Makal ve Matallar Yığındısı (Babalar Sözi)**, Türkmen Dövlät Neşiriyatı, Poltoratsk (Aşkabat) 1925.
- HACİP Yusuf Has, **Kutadgu Bilig I: Metin**, 4. Baskı, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- KERBABAYEV Berdi, "Erksiz Şa Bolandan, Erkli Geda Bol", **Mıralı (Novayı), Mıralı Hakda Rovayatlar**, Çaç, Aşkabat 1992, s. 24-25.
- MAHMUD Kâşgarlı, **Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi**, C. I, Çev: Besim Atalay, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- MAHMUD Kâşgarlı, **Divanü Lûgat-İt-Türk Dizini "Endeks"**, C. IV, Çev: Besim Atalay, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- "Nakıllar", **Türkmen Poeziyasının Antologiyası**, *İçinde*, Türkmen Dövlätneşir, Aşkabat 1958, s. 75-80.
- OY Aydın, **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1972.

- SEYİDOV Nurmet, “Nakılların ve Atalar Sözüniñ Neşir Edilişiniñ ve Övrenilişiniñ Tarihundan/ Bibliyografik Sın”, **Muğallımlar Gazeti**, No: 133-135 (6132), 08 Kasım 1996.
- SEYİDOV Nurmet, “Türkmen Atasözlerinin Araştırılma ve Yayınlanma Tarihi: Bibliyografik Bir Bakış”, Akt: Halil İbrahim Şahin, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. X, S: 1 (2010), s. 211-216.
- ŞAHİN Halil İbrahim, “Türkmenistan’da Kültürel Kimlik ve Folklor”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. XII, S: 1 (2012), s. 285-306.
- TAYIMOV A. ve AHUNDOV B., “Nakıllar ve Atalar Sözi”, **Türkmen Halk Şahırana Dörediciliği, içinde**, TSSR İlimlar Akademiyası Neşiryatı, Aşkabat 1956, s. 159-179.
- TÄÇMİRADOV T., **Muhammet Geldiyevniñ Ömri ve Dörediciliği (Doğlan Gününüñ Yüz Yılığına)**, İlim Neşiryatı, Aşkabat 1989.
- TEKİN Talat, **Orhon Yazıtları**, Simurg Yayınları, İstanbul 1998.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- Türkmen Sovet Ensiklopediyası**, C: 1, Aşkabat 1974.